

Mariusz Sawicki

Uniwersytet Opolski
e-mail: msawicki@uni.opole.pl

ORCID: 0000-0001-5318-7145

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.18

Nieznane dokumenty dotyczące sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1701 i 1735 w londyńskich zbiorach archiwalnych. Edycja źródłowa

ABSTRAKT

W ostatnim okresie można zaobserwować zwiększone zainteresowanie badaniami nad dziejami dawnej, szlacheckiej Rzeczypospolitej prowadzonymi w oparciu o analizę zasobów archiwów Europy Zachodniej. Prezentują one obraz Polski i Litwy z innego punktu widzenia, co daje ciekawą perspektywę poznawczą i możliwość zdystansowania się do własnych opinii historiograficznych. Często bowiem fakty powszechnie znane, ale widziane z innej, zewnętrznej perspektywy nabierają nowego i jakże wartościowego wydźwięku. W trakcie badań w The National Archives i The British Library można natrafić na dużą liczbę źródeł dotyczących historii dawnej Rzeczypospolitej, co wynika z faktu czynnego funkcjonowania państwa polsko-litewskiego w zmaganiach politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, co brano pod uwagę w rozgrywkach dyplomatycznych na zachodzie Starego Kontynentu. Na czoło takich dokumentów wysuwa się korespondencja dyplomatyczna, pisma polityczne, diariusze sejmów, całe lub częściowe. Do tej grupy należą też instrukcje i relacje sejmikowe. Czasem w trakcie badań naukowych można natrafić na zupełnie nieznane polskiej historiografii dokumenty rękopiśmienne, które albo dopełniają znane już fakty, albo prezentują je nieco inaczej. Tego typu materiałem jest instrukcja sejmiku województwa poznańskiego *Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain* z 1701 oraz „*Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda par rapport aux Dissidents* z 1735 r. Pierwszy z rękopisów dotyczy sejmiku województw

poznańskiego i kaliskiego, który został zerwany, a mimo to projekt instrukcji został upubliczniony. Natomiast instrukcja odnaleziona w Londynie jest nieco inna niż ta znana z krajowych badań, ale przyczyn takiego stanu rzeczy nie jesteśmy w stanie obecnie rozwikłać. Jeśli chodzi natomiast o drugi z wymienionych dokumentów, czyli relacji z przebiegu sejmiku w 1735 r., choć sama instrukcja z tego zjazdu jest znana, to niewiele wiemy o jego przebiegu, a szczególnie stosunkach panujących w czasie tego zjazdu między dysydentami a katolikami. Odnaleziony rękopis w pewien sposób wyjaśnia tę kwestię.

**Unknown Documents Concerning the Regional Council of the Poznań and
Kalisz Voivodships from 1701 and 1735 in the London Archival Collection.
Source Edition**

ABSTRACT

Recently, we can observe an increased interest in research on the history of the former Polish-Lithuanian Commonwealth based on the analysis of Western European archival resources. They present the image of Poland and Lithuania from a different point of view, which provides an interesting cognitive perspective and an opportunity to distance oneself from one's own historiographical opinions. This is because facts that are commonly known but seen from a different, external perspective often acquire a new and valuable overtone. During the research in the National Archives and the British Library, we can find a large number of sources concerning the history of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, which results from the active functioning of the Polish-Lithuanian state in the political struggles in Central and Eastern Europe, which was taken into account in diplomatic games in the west of the Old Continent. At the forefront of such documents are diplomatic correspondence, political writings, diaries of the Parliament, complete or partial. This group also includes instructions and accounts of local councils. Sometimes in the course of scientific research it is possible to come across manuscript documents completely unknown to Polish historiography, which either supplement the already known facts or present them in a slightly different way. This type of material is the instruction of the local council of the Poznań Voivodship "Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain" from 1701 and "Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda par rapport aux Dissidents" from 1735. The first manuscript concerns the local council of the Poznań and Kalisz voivodships, which was break off, but the draft instruction was made public. On the other hand, the instruction found in London is slightly different from that known from domestic research, but the reasons for this cannot be resolved at present. As far as the latter document is concerned, i.e. the account of the 1735 local council, although the instruction itself is known, we do not know much about the course of the congress, especially about the relations between dissidents and Catholics during the local council. The found manuscript explains this in some way.

Słowa kluczowe: Wielkopolska, województwa poznańskie i kaliskie, instrukcja poselska, sejmik

Key words: Greater Poland, Poznań and Kalisz voivodeships, parliamentary instruction, regional council

W ostatnim okresie można zaobserwować zwiększone zainteresowanie badaniami nad dziejami dawnej Rzeczypospolitej prowadzone w oparciu o analizę zasobów archiwów zagranicznych. Badaniami objęte są nie tylko tego typu ośrodki na wschodzie Europy, co wydaje się kierunkiem naturalnym, biorąc pod uwagę historię państwa polsko-litewskiego, ale także zachodnie instytucje naukowe. Tylko z pozoru może się wydawać, że tamtejsze archiwa pozbawione są materiałów dotyczących dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Oczywiście w pewnym kontekście są to dokumenty jedynie relacjonujące wydarzenia w państwie, pozbawione są często komentarza czy osobistej opinii autora, a więc dla polskich historyków prezentują one informacje raczej znane. Nie można jednak w żaden sposób bagatelizować ich znaczenia naukowego, ponieważ przedstawiają one obraz Polski i Litwy z innej perspektywy – najczęściej ambasadora, rezydenta lub wysłannika obcego dworu. Widział on wydarzenia niejako z zewnątrz, co daje ciekawą perspektywę poznawczą i możliwość zdystansowania się do własnych dziejów prezentowanych przez rodzimą historiografię. Często bowiem fakty powszechnie znane, ale widziane z innej, zewnętrznej perspektywy nabierają nowego i jakże wartościowego wydźwięku. Z drugiej strony analiza materiałów rękopiśmiennych przechowywanych w zagranicznych archiwach wskazuje na rolę państwa polsko-litewskiego w historii Europy, a w szczególności Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie stanowiła ona istotny element globalnej rozgrywki politycznej i brana była pod uwagę przez najważniejszych graczy dyplomatycznych tamtych czasów.

W trakcie badań w archiwach brytyjskich, w szczególności w The National Archives i zbiorach rękopiśmiennych The British Library można natrafić na niezwykle dużą liczbę źródeł bądź bezpośrednio, bądź pośrednio dotyczących historii dawnej Rzeczypospolitej¹. Do tej grupy należą bez wątpienia relacje dyplomatyczne, pisma polityczne, korespondencja, a także diariusze, całe lub częściowe, sejmów polskich oraz, choć tu rzadko, relacje i instrukcje sejmikowe. Tego typu dokumentem jest niedatowana instrukcja sejmiku województwa poznańskiego, a raczej punkty, które w trakcie jego obrad uchwalono. Jego tytuł brzmi: *Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne*

¹ Warto w tym przypadku wskazać także na artykuł M. Szkuty, *Katalog starodruków polskich w zbiorach Biblioteki Brytyjskiej (British Library)*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017 – wydanie specjalne, s. 451-457.

a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain, czyli *Punkty instrukcji Prowincji Wielkopolskiej dla jej posłów (deputowanych) na najbliższy sejm*. Żaden z dokumentów poprzedzających ani znajdujących się po tym materiale rękopiśmiennym nie sugeruje możliwej daty jego powstania, choć takie odnośniki bywają równie często zasadne, co i wprowadzające w błąd. Dację możemy ustalić natomiast po analizie treści, która dotyczy czasu bezpośrednio po wkroczeniu w granice Rzeczypospolitej wojsk szwedzkich Karola XII, więc możemy przypuszczać, że odnosi się do okresu od sierpnia/września 1701 r. Pewne wskazówki daje nam także tytuł, zakładając oczywiście, że został on prawidłowo zapisany przez autora. Zatem wydaje się, że chodzi tu o instrukcję powstałą pomiędzy wrześniem 1701 r., a najbliższym sejmem, który obradował od 22 grudnia 1701 do 6 lutego 1702 r. Sejmiki odbyły się zgodnie z uniwersałem królewskim 10 listopada i właśnie o ten sejmik najprawdopodobniej chodziło osobie notującej powstałe na nim punkty. Drugi analizowany tu dokument nosi nazwę *Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda par rapport aux Dissidents (Relacja o tym, co się działo na sejmiku wielkopolskim w Środzie w stosunku do innowierców)* i pochodzi z 16 sierpnia 1735 r. i jest to relacja z sejmiku szlachty województw poznańskiego i kaliskiego, ale obejmująca jedynie stosunki między katolikami a dysydentami.

Oba opisywane i zamieszczone na końcu dokumenty nie są znane polskiej historiografii. Stanowią one uzupełnienia badań prowadzonych przez zespół pod kierownictwem Michała Zwierzykowskiego, których efektem jest seria wydawnicza obejmująca akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego².

Niezwykle pomocne w ustaleniu daty powstania pierwszego z dokumentów są wspomniane wyżej akta sejmiku poznańskiego i kaliskiego, ale i tu analizując i zestawiając treść londyńskiej instrukcji rękopiśmiennej z dokumentami wydanymi przez Michała Zwierzykowskiego i jego zespół napotykaemy na kolejne trudności. W wymienionym zbiorze dokumentów widnieje pod datą 10 listopada *Projekt instrukcji danej posłom na sejm z sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 10 listopada 1701 r.*, a taki tytuł dokumentu wynika z tego, że wzmiankowany sejmik został zerwany i nie ustalono ostatecznego kształtu instrukcji poselskiej³. W wydanym źródle po obszernej preambule,

² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018. Ostatnio ukazała się również w tej samej serii wydawniczej monografia sejmiku wielkopolskiego z lat 1764–1793 – G. Głabisz, *Sejmik wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022. O edytorstwie akt sejmikowych szeroko pisał K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 9–43.

³ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–173...*, s. 250–251.

podziękowaniach i opisie niektórych żądań zgromadzonej szlachty w punktach ustalono, czego posłowie mają się domagać na najbliższym sejmie. Widnieje tam 11 takich odnośników, natomiast w wersji odnalezionej w Londynie aż 19. Analizując także treść punktów instrukcji znajdujących się w materiale drukowanym i rękopisie londyńskim dostrzec można znaczne różnice dotyczące ich zawartości, a przyczyn takiego stanu rzeczy, niestety, nie jesteśmy w stanie ostatecznie rozwikłać. Być może doszło do przekłamania podczas notowania lub może dalszego przepisywania i tłumaczenia pierwotnego tekstu. Wiadomo, że projekt ten mimo zerwania obrad przedostał się do opinii publicznej i był zapewne w różnej formie kolportowany, w tym, jak widać, także za granicę państwa polsko-litewskiego⁴. Niewykluczone jest też, że może w trakcie omawianego sejmiku trwały prace nad inną instrukcją, czego także ostatecznie nie jesteśmy w stanie rozwikłać. Na pewno natomiast analizowany tu dokument jest w jakimś sensie dopełnieniem ustaleń poczynionych dla tego sejmiku i tego okresu przez Michała Zwierzykowskiego⁵.

Pierwszy punkt instrukcji mówił o konieczności wysłania posłów do króla szwedzkiego z pytaniem o powody wkroczenia w granice państwa polsko-litewskiego⁶. Kolejne dwa dotyczyły już bezpośrednio działań wojennych pod Rygą, a szlachta miała przez swoich posłów pytać o tych, którzy doradzali wojnę ze Szwecją i tych, którzy wysłali na nią swoje wojska. W obu przypadkach zalecano wyciągnięcie konsekwencji. Wielkopolanie żądali także ukarania księcia kurlandzkiego Fryderyka Wilhelma Kettlera, którego pośrednio obwinili o spowodowanie wojny. Posłowie odnieśli się także do wydarzeń na Litwie, a mianowicie trwającej tam wojny domowej między Sapiehami a republikanami. Obradujący żądali od króla uspokojenia sytuacji, a w innym punkcie zakazywali Litwinom zasiadania w sejmie, dopóki nie osiągną porozumienia. Kolejne postulaty dotyczyły wydalenia z Rzeczypospolitej obcych rezydentów i doradców, w tym saskich oraz armii saskiej, a jeśli by ta weszła w granice państwa dowódcy polscy (tu zapewne w rozumieniu koronni i litewscy) mają ją powstrzymać oddziałami, którymi dysponują. W dalszej części instrukcji domagano się od króla, aby nie zawierał żadnych sojuszy z obcymi władcami, a jeśli już do tego doszło to powinien je unieważnić. Szlachta wielkopolska dopominała się także, żeby komisarze, którzy negocjowali ze Szwedami bez wiedzy Rzeczypospolitej ponieśli konsekwencje karne⁷. Wreszcie z ważniejszych postulatów wypada wymienić protest przeciw misji Krzysztofa Mikołaja

4 Ibidem.

5 *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732...*, s. 247–252. Na pewno warto tu wspomnieć także o książce M. Zwierzykowskiego, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego 1696–1732*, Poznań 2010.

6 *Points de l'Instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain*, The British Library, Add MS 28944, k. 84–85.

7 Ibidem, k. 84–85.

Towiańskiego, który udał się do Fryderyka I Hohenzollerna z gratulacjami z powodu koronacji na króla Prus. Wielkopolanie zaznaczyli również, że jeśli nie wszyscy posłowie zaprotestowali przeciwko temu aktowi to mają to natychmiast uczynić odpowiednim dokumentem wpisanym do akt⁸.

Analizowana instrukcja powstała w okresie niezwykle trudnym dla państwa polsko-litewskiego. W 1700 r. August II w wyniku porozumienia z carem Piotrem I rozpoczął oblężenie szwedzkiej Rygi licząc na łatwe zwycięstwo nad wojskami młodego króla Karola XII. Oczywiście początkowa faza konfliktu, który przeszedł do historii pod nazwą Wielkiej Wojny Północnej, rozgrywała się na północ od granic Wielkiego Księstwa i bez udziału armii koronnej i litewskiej. W związku z tym nie dotyczył on Rzeczypospolitej, która nie była stroną konfliktu, choć bez wątpienia wydarzenia te były żywo komentowane i obecne w dyskursie politycznym. Po klęsce z republikantami pod Olkienikami Sapiehowie uciekli pod protekcję króla szwedzkiego. Szlachta litewska, zasadniczo potępiała wyprawę wojenną Augusta II, choć jej część, pozytywnie odnosiła się do tych planów wojennych króla, który głosił, że w ten sposób zamierza jej otworzyć większe możliwości handlu, podniesienie dochodów i równie ważne – odzyskanie utraconych prowincji północnych⁹.

Po przegranej bitwie pod Rygą wojska saskie wycofały się do Rzeczypospolitej, a szwedzkie wkroczyły do jej księstw lennych Kurlandii i Semigalii, a od sierpnia i września regularnie już przekraczały granice Księstwa Żmudzkiego operując na północy państwa polsko-litewskiego. Przyczyny podjęcia przez Karola XII takiej decyzji są złożone i wliczyć do nich można chęć detronizacji Augusta II, a także działania Sapiehów i Jakuba Sobieskiego. Faktem jest, że już przed sejmem 1701–1702 wiedziano, że wojska szwedzkie operują w Rzeczypospolitej¹⁰.

Drugi analizowany tu dokument – relacja z sejmiku w Środzie dotycząca kwestii dysydenckich – *Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda [Środa] par rapport aux Dissidents (Relacja o tym, co się działo*

⁸ Ibidem; A. Kamieński, *Uznanie królewskiego statusu Prus przez uczestników pierwszej fazy wojny północnej (1700–1703)*, „Czasy Nowożytne” 2011, nr 24, s. 167–169. Krzysztof Mikołaj Towiański był osobą dobrze znaną w Berlinie od 1696 r., kiedy to udał się do stolicy Brandenburgii z wiadomością o śmierci Jana III Sobieskiego. Z gratulacjami z okazji koronacji udał się on do Królewca, gdzie 20 lutego 1701 r. wręczył notę królowi Prus, w której wzywał do obrony wolności szlacheckich w Polsce i prosił o uniemożliwienie przemarszu oddziałów saskich przez księstwo krośnieńskie do Rzeczypospolitej. Ostrzegwał on także Fryderyka I, że August II jest nie do końca szczerym sojusznikiem i w każdej chwili może zmienić przymierze. Ostatecznie Towiański został wspaniale przyjęty w Królewcu, a w nagrodę otrzymał od króla pruskiego pierścień z diamentem szacowany na 22 tys. skudów.

⁹ J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław 1998, s. 112–113.

¹⁰ Z. Anusik, *Karol XII*, Wrocław 2006, s. 76–81. Szczegółowo o wkroczeniu wojsk szwedzkich w granice Wielkiego Księstwa Litewskiego D. Wićko, *Początek szwedzkiej interwencji w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu 1701 roku*, „Rocznik Lituanistyczny” 2019, t. 5, s. 161–191.

na sejmiku wielkopolskim w Środzie w stosunku do innowierców), powstała 16 sierpnia 1735 r. i dotyczyła sejmiku przedsejmowego szlachty poznańskiej i kaliskiej. W narracji, poza opisem postępowania katolików wobec dysydentów w czasie obrad sejmikowych wymieniono także osoby: „(...) Charles d’Unruh, Holnick, Szowski i Ernest Bojanowski (...)”. Zidentyfikować możemy obu występujących w cytacie, pomiędzy których wkraść się błęd autoru rękopisu. Nie występował w analizowanym czasie nikt o nazwisku „Holnick” ani „Szowski”. W tym przypadku chodzi o stolnika wschowskiego, czyli Karola Unruga, a urząd notujący zapisał błędnie. Wymieniony wywodził się ze znanej w Wielkopolsce szlacheckiej rodziny wyznania ewangelickiego. W tym czasie sprawował funkcję generalnego senatora świeckich luteranów wielkopolskich. Rok przed pojawieniem się analizowanego dokumentu opowiedział się on po stronie Augusta III i na sejmiku nadzwyczajnym w Środzie 23 sierpnia 1734 r. został wybrany konsyliarzem do konfederacji popierającej Wettyna, o czym wspomina także analizowany tu dokument. Karol Unrug zmarł w 1736 r.¹¹ Drugą wymienioną w analizowanym tu fragmencie rękopisu osobą jest Ernest Wilhelm Bojanowski, który także był konsyliarzem konfederacji popierającej Wettyna. Wiadomo także, że w 1733 r., po sejmie konwokacyjnym był on jednym z delegatów dysydentów opracowujących rezolucję, w której podkreślono, że udało się nie dopuścić do uchwalenia ustawy zabraniającej innowiercom obejmowania jakichkolwiek urzędów. Postanowiono także, że przed sejmem elekcyjnym ma dojść do generalnej mobilizacji dysydentów, którzy przy pomocy zebranych 3,5 tys. dukatów mają doprowadzić do odwołania niekorzystnych dla nich postanowień sejmu konwokacyjnego¹². W 1733 r. Bojanowski uchodził podobno za zaufanego człowieka ambasadora cesarskiego w Rzeczypospolitej Heinricha Wilhelma Wilczka, a na pewno był członkiem partii saskiej. Za popieranie kandydatury wettyńskiej miał on rzekomo otrzymać 200 dukatów¹³.

Odnaleziona w zbiorach londyńskich relacja wskazuje na złe, a raczej napięte stosunki między katolikami a dysydentami, których ci pierwsi nazywali heretykami, sekciarzami czy schizmatykami¹⁴. Zresztą przykładem fatalnych

¹¹ A. Kamiński, *Dzieje czterech pokoleń ewangelickiej rodziny Unrugów w Wielkopolsce (1597–1736). Między obroną interesów protestantyzmu a lojalnością wobec Rzeczypospolitej*, „Czas Nowożytny” 2018, t. 31, s. 228, 253.

¹² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763...*, s. 137–139; W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*, Warszawa 1996, s. 246; J. Dygdała, *Kwestia dysydencka w Rzeczypospolitej doby bezkrólestwa 1733 roku*, „Zapiski Historyczne” 1997, t. 62, z. 4, s. 53. Szerzej o Ernestie Bojanowskim w: Teki Włodzimierza Dworzaczka, wydanie on-line http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html, (18.06.2022).

¹³ J. Dygdała, *Saskie próby infiltracji środowiska szlacheckiego podczas bezkrólestwa 1733 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2003, R. 110, z. 4, s. 54. 64.

¹⁴ O kwestiach religijnych w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732 pisał M. Zwierzykowski, *Kwestie religijne w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, [w:] *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009.

stosunków między rozróżnionymi w wierze jest sprawa sporu Michała Nieżychowskiego z żoną – protestantką, która finał swój znalazła na sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego. Wspomniany miał za złe Marianie z Zaydliców, że bez jego wiedzy wywiozła córkę do Brandenburgii i tam wychowywała w protestantyzmie, co obradująca szlachta uznała za przykład apostazji i zobowiązała posłów do interwencji u prymasa Teodora Andrzeja Potockiego¹⁵.

Z analizowanego dokumentu rękopiśmiennego wynika, że innowiercy zamierzali wnieść pod obrady sejmiku projekt, w którym domagano się zachowania ich dawnych praw i przywilejów, co spowodowało opór ze strony katolików. Nie chcieli oni oczywiście na to zezwolić nie zwracając uwagi na podnoszone protesty a nawet na opuszczenie obrad przez dysydentów, co oznaczało ich zerwanie. W tym przypadku zostało to podobno zignorowane i zjazd szlachecki trwał nadal. W trakcie dyskusji szlachta katolicka zarzucała przeciwnikom, że nie chcą, aby doszedł do skutkuznaczony przez króla sejm, co w dalszej perspektywie spowodowałoby pozostanie wojsk saskich i rosyjskich w granicach państwa polsko-litewskiego. Powołując się na retrospekcje historyczną katolicy stwierdzili, że poradzają sobie z wypędzeniem jednostek obcych tak samo jak z wypędzeniem arian. W trakcie obrad nie wszyscy jednak aż tak stanowczo przeciwstawiali się innowiercom, co spowodowało radykalizację części szlachty, która współpracujących z dysydentami nazywała wprost – *Tautores Hæreticorum*. Ostatecznie zapewne żadne podnoszone postulaty niekatolickich obywateli województwa poznańskiego i kaliskiego nie zostały spełnione.

W 1735 r., a więc w czasie powstania analizowanego w tej części artykułu dokumentu, Rzeczpospolita znajdowała się w nie mniej trudnej sytuacji niż na początku tego stulecia. Trwała tzw. wojna o sukcesję polską, choć Stanisław Leszczyński uciekł już z Rzeczypospolitej, a niedługo po tym wydarzeniu poddał się Gdańsk (lipiec 1734), bastion późniejszego księcia Lotaryngii. Wielu wysokich urzędników państwowych i magnatów popierających dotąd Leszczyńskiego pojednało się z Augustem III. W gruncie rzeczy pozostała jedynie już kwestia pacyfikacji kraju, w tym także prowincji wielkopolskiej. Wprawdzie była ona opanowana przez zwolenników Wettyna, ale poplecznicy Leszczyńskiego nie składali broni i nadal trwały walki między obu stronnictwami. Powoli jednak i drobna szlachta skłaniała się do uznania Augusta III za prawowitego monarchę. Wszyscy także zdawali sobie sprawę ze zniszczeń, które przynosiły przedłużające się działania wojenne. Zmagania stronnictw przynosiły się także na płaszczyznę polityczną widoczną podczas obrad sejmików w latach

¹⁵ G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie w bezkrólewiu 1733 roku*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perlakowski, M. Wyszymirska i M. Zwierzykowski, Kraków 2013, s. 59.

1734–1735, gdzie wydawałoby się, że zagrożenie dalszą destabilizacją przyniesie współdziałanie różnych środowisk, w tym katolików i dysydentów¹⁶. Niestety analizowany tu dokument pokazuje coś zupełnie innego i widać po jego lekturze niezwykłą wrogość do innowierców. Rok 1735 stał się na terenie Wielkopolski widowiskiem walk bratobójczych między zwolennikami Sasa a konfederatami dzikowskimi, a wraz z ich zakończeniem znacznie uaktywniła się partia zwolenników Augusta III, ale mimo tego obóz Stanisława Leszczyńskiego miał nadal sporą liczbę zwolenników. Finalnie udało się w 1735 r. doprowadzić do względnego uspokojenia prowincji, a zatem ostatecznego uznania Wettyna za króla, choć nadal toczyły się burzliwe dyskusje dotyczące stacjonowania wojsk obcych w Rzeczypospolitej, strat poczynionych w trakcie działań wojennych i odzyskania sejmu pacyfikacyjnego, który rozszedł się po 6 tygodniach nie wybrawszy marszałka¹⁷.

Analizowane powyżej dokumenty, odnalezione w obu wymienionych na początku brytyjskich instytucjach archiwalnych stanowią uzupełnienie i w jakimś sensie wzbogacenie naszej wiedzy dotyczącej burzliwych dziejów Rzeczypospolitej XVIII stulecia. Oba pochodzą z okresów wyjątkowo trudnych – pierwszy to Wielka Wojna Północna, a drugi – wojna o sukcesję polską. Oba teksty rękopiśmienne dowodzą także, obok wielu innych interesujących dokumentów dotyczących dziejów państwa polsko-litewskiego przechowywanych w Londynie, że sytuacja w Rzeczypospolitej interesowała rezydentów i dyplomatów obcych dworów.

Podczas edycji źródłowej zastosowano metodologię, która, zdaniem autora, jest konieczna dla lepszego zrozumienia tekstu rękopiśmiennego. Wersja oryginalna została poprawiona gramatycznie pod kątem wymogów współczesnego języka francuskiego (akcenty, uwspółcześnienie niektórych wyrazów i sformułowań), ale z dbałością o zachowanie stylu epoki i oczywiście z zachowaniem rzeczywistego przekazu informacyjnego. Niemniej w takich przypadkach należy wziąć pod uwagę wieloznaczność niektórych wyrazów i sformułowań francuskojęzycznych i w takich przypadkach starano się możliwie w najmniejszy sposób wpływać na oryginalnie przekazywane wiadomości, aby nie utracić ich znaczenia i sensu. Wprowadzone zmiany nie spowodowały zniekształcenia pierwotnego tekstu źródłowego oraz jego sensu i znaczenia. Tłumaczenia w nawiasach kwadratowych są tłumaczeniami własnymi. Kursywą zaznaczono wszystkie obce w stosunku do języka francuskiego wyrazy oraz nazwiska, a także wyrazy nieczytelne. W niektórych przypadkach pozostawiono pisownię pierwotną, a następnie w nawiasie kwadratowym, zdaniem autora, prawidłową i uwspółcześnioną jego wersję.

¹⁶ Szeroko o pacyfikacji Wielkopolski zob. G. Glabisz, *Pacyfikacja województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1735*, „Więki Stare i Nowe” 2016, t. 11 (16), s. 67–95.

¹⁷ Ibidem.

Dokument 1

The British Library, Add MS 28944, k. 84-85.

Points de l'instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain¹⁸

1. Les Députés insisteront à ce qu'il soit envoyé un Ambassadeur à Sa Majesté le Roy de Suède, pour lui demander par quelles raisons Elle a fait invasion sur les terres de la République et pour lui dire qu'elle ait à s'en retirer. [*Deputowani będą nalegać na wysłanie ambasadora do Jego Wysokości Króla Szwecji, aby zapytać go, z jakich powodów najechał ziemie Rzeczypospolitej i powiedzieć mu, że musi się wycofać*].

2. Qu'on fera le procès à ceux qui ont conseillé la guerre contre la Suède et qui se sont trouvez devant Riga avec Sa Majesté. [*Ci, którzy doradzali wojnę przeciwko Szwecji i którzy stanęli pod Rygą z Jej Królewską Mością, zostaną postawieni przed sądem*].

3. Que ceux qui sans *le sçũ* [l'insu] de la République ont levé des Troupes contre la Suède, ou qui en ont fourni seront déclarés infames. [*Ci, którzy bez wiedzy Rzeczypospolitej wystawili wojska przeciwko Szwecji lub którzy je dostarczyli, zostaną uznani za infamisów*].

4. Que Sa Majesté soit remerciée du soin qu'elle a pris pour que l'Armée de la Couronne soit contente et qu'en même temps, Elle sera priée de payer les millions promis et de faire réparer le dommage qu'a fait son Armée. [*Jego Królewskiej Mości należy podziękować za troskę o zadowolenie armii koronnej i jednocześnie zostanie on poproszony o wypłacenie obiecanych milionów i naprawienie szkód wyrządzonych przez jego armię*].

5. Que l'on demande aux Ministères envoyés dans les Cours Étrangères, raison et compte de leurs commissions ; et qu'on ne doit point faire bon les dépenses faites, pour ces Ambassades, a *l'inçũ* [l'insu] de la République. [*Należy zapytać o wysłanników do obcych dworów, mają oni zostać poproszeni o uzasadnienie i rozliczenie swoich misji; wydatki poczynione na tych ambasadorów bez wiedzy Rzeczypospolitej nie mogą być rekompensowane*].

6. Que les Généraux casseront les troupes qui ont été levées à l'insu de la République. [*Generałowie [Hetmani – M.S.] mają skasować (rozwiązać, rozbić) oddziały wojskowe utworzone bez wiedzy Rzeczypospolitej*].

7. Que Sa Majesté sera priée de remédier aux désordres qui sont en Lithuanie. [*Należy zwrócić się do Jego Królewskiej Mości o uspokojenie zaburzeń, które są na Litwie*].

8. Que l'on relèguera les conseillers Saxons et leurs adhérents. [*Sascy doradcy i ich zwolennicy mają być wydalení*].

9. Que l'on interdira à ceux qui ne sont pas de la religion catholique l'exercice public de leur religion. [*Tym, którzy nie są wyznania katolickiego, zakazuje się publicznego wykonywania swoich praktyk religijnych*].

¹⁸ *Points de l'Instruction que la Province de la Grande Pologne a donnée à ses Députés, ou Nonces pour la Diète prochain*, The British Library, Add MS 28944, k. 84-85.

10. Que l'on ne permettra point aux Lithuaniens d'agir dans la chambre de nonces avant que de s'être accordés. [*Litwini nie będą mogli działać w izbie poselskiej, dopóki nie osiągną porozumienia*].

11. Que si les troupes de Saxe reviennent dans le Royaume sans le consentement de la République les généraux s'y opposeront avec les troupes qu'ils ont sous leur commandement. [*Jeśli wojska saskie powrócą do Królestwa bez zgody Rzeczypospolitej, generałowie [Hetmani – M.S.] przeciwstawią się temu z oddziałami, które mają pod swoją komendą*].

12. Qu'on pria Sa Majesté de ne faire aucunes alliances avec des potentats étrangers, sans le insu et le consentement de la République et que si elle en a fait, Elle s'en départira par un écrit ou instrument public. [*Żąda się od Jej Królewskiej Mości, aby nie zawierał żadnych sojuszy z obcymi władcami bez wiedzy i zgody Rzeczypospolitej, a jeśli już je zawarł, aby wycofał się z nich w drodze publicznego dokumentu lub aktu*].

13. Que le Duc de Courlande sera jugé à la Diète comme auteur de la guerre de Suède. [*Książę Kurlandii ma być sądzony na sejmie jako sprawca wojny szwedzkiej*].

14. Qu'en cas que l'on ait fait traiter par commissaires avec Sa Majesté le Roy de Suède, et qu'il se trouve qu'ils aient négocié contre l'intention de la République, ils en pourront être recherchés criminellement. [*W przypadku, gdy komisarze traktowali z Jego Królewską Mością Królem Szwecji i okaże się, że negocjowali oni wbrew intencjom Rzeczypospolitej, to mogą zostać pociągnięci do odpowiedzialności karnej*].

15. Que les nonces demandent pourquoi et par ordre de qui l'Échanson de la Couronne Towiansky [Towiański]¹⁹ a félicité l'Électeur de Brandebourg sur son couronnement. [*Niech posłowie zapytają, dlaczego i z czyjego polecenia chorąży Towiański pogratulował elektorowi brandenburskiemu koronacji*].

16. Qu'en cas que quelques nonces n'aient pas en être protesté contre ce couronnement, ils aient à le faire, et à en donner acte. [*Jeśli niektórzy posłowie nie protestowali przeciwko tej koronacji, to powinni to uczynić i dać na to akt*].

17. Qu'ils n'approuveront en façon quelconque le traité d'Elbing. [*W żaden sposób nie zaakceptują traktatu elbląskiego*].

18. Qu'il ne faut donner à personne de droit de naturalisation ou de Noblesse. [*Nikt nie powinien otrzymać prawa do indygenatu i szlachectwa*].

19. Que l'on éloignera d'ici les résidents des Princes étrangers. [*Aby usunięto rezydentów obcych książąt*].

Dokument 2

The National Archives (Kew) London, State Paper 88/116, k. 235

Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda [Środa] par rapport aux Dissidents²⁰

1. Les Dissidents ayant présenté un projet, suivant lequel Ils ont prie d'être conservés dans leur anciens Droits, privilèges, et Confédérations, Les Catholiques en

¹⁹ W tym przypadku chodzi o podczeszego koronnego Krzysztofa Mikołaja Towiańskiego (*Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, nr 600).

²⁰ *Relation de ce qui s'est passé à la Diétine de la Grande Pologne à Szroda [Środa] par rapport aux Dissidents*, The National Archives (Kew) London, State Paper 88/116, k. 235.

ont d'abord irrités, et ont répondu, Voulez-vous ravoir ce que Vous après perdu une fois? Il n'en sera rien; et Ils n'ont pas voulu accepter le Projet. [*Gdy dysydenci przedstawili plan, zgodnie z którym domagali się zachowania dawnych praw, przywilejów i konfederacji, katolicy początkowo odnieśli się do niego z niechęcią (irytacją) i odpowiedzieli: Czy chcecie odzyskać to, co kiedyś utraciliście? Tak się nie stanie, a oni nie chcieli zaakceptować projektu*].

2. Là-dessus les Dissidents s'étant servis dû moyen ordinaire, et interpose le Liberum Veto [podkreślenie w oryginale], et dit que pareillement ils ne consentiraient à rien, Les Catholiques n'y ont fait aucune attention, ayant dit, Nous voulons nonobstant la contradiction des Dissidents continuer la Diétine, et que l'on ne leur accorderont plus de Voix; Et nonobstant que quelques-uns sont sortis du Kolo [podkreślenie i duża litera w oryginale], ou assemblée, et qu'ils sont même partis, le Catholiques n'y ont pas eu le moindre égard, et ont continué la Diétine. [*Na to, gdy innowiercy użyli zwyczajnych środków i wnieśli liberum veto, i powiedzieli, że również na nic się nie zgodzą, katolicy nie zwrócili na to uwagi, mówiąc: chcemy, pomimo sprzeciwu innowierców, kontynuować sejmik i nie dawać im więcej głosu; i chociaż niektórzy z nich opuścili koło, czyli zgromadzenie, katolicy nie zwrócili na to uwagi i kontynuowali sejmik*].

3. Quelques Catholiques ont même dit, La place ici dans l'Église est trop petite, allons sur le limetier, et là Nous pouvons plutôt expéditeur les Dissidents. [*Niektórzy katolicy mówili nawet: „Miejsca w kościele jest za mało, chodźmy na cmentarz i tam będziemy mogli później rozprawić się z dysydentami”*].

4. Ensuite les Catholiques ont reproché aux Dissidents, qu'ils voudraient apparemment que la Diétine ne subsistât point, afin que les Russes et les Saxons pussent avoir quelque raison de rester plus longtemps en Pologne, mais qu'ils trouveraient bien moyen de chasser les Saxons aussi bien qu'eux hors do pais comme ils en avoient fait avec les ariens. [*Wtedy katolicy zarzucili innowiercom, że widocznie chcieliby, aby sejm nie doszedł do skutku, aby Rosjanie i Szwedzi mieli jakiś pretekst do pozostania dłużej w Rzeczypospolitej, ale oni znajdują sposób, aby wypędzić Sasów poza granice kraju, tak jak to zrobili z arianami*].

5. Dans leurs suffrages les Catholiques n'ont pas nommé les Dissidents autrement que des Hérétiques, Sectaires, et Schismatiques, et ont continuellement allégué la Constitution de Krozyn²¹ [duże litery w oryginale], qui ne regarde aucunement les Dissidents, cette Constitution ayant été faite avant leur temps, et ayant été annulée ensuite. [*W swoich wypowiedziach katolicy nie nazwali innowierców inaczej niż herezykami, sekciarzami i schizmatykami, i ciągle powoływali się na konstytucję korczyńską, która w żaden sposób nie dotyczy innowierców, gdyż została uchwalona przed ich czasami, a następnie unieważniona*].

6. Ils se sont emportés pareillement ensuite contre ceux des Catholiques qui ont pris le parti de Dissidents, et les ont nommés Tautores Hereticorum [podkreślenie w oryginale], ou Fauteurs et Protecteurs des Hérétiques. [*Zdenerwowali się [katolicy] także na tych katolików, którzy stawali po stronie dysydentów, i nazywali ich Tautores Hereticorum, czyli poplecznikami i obrońcami heretyków*].

²¹ W tym przypadku chodzi o Korczyn [Nowe Miasto Korczyn]. Nie było w nim jednak nigdy żadnego sejmu, z którego mogłaby pochodzić konstytucja. Obradował tam sejmik generalny małopolski, ale chyba nie o jego uchwały w tym przypadku chodziło. W tekście autor rękopisu powołuje się bowiem na czasy poprzedzające pojawienie się protestantów.

7. Les Catholiques ayant absolument refusé d'accepter le projet, les Dissidents ont prié qu'ils voulussent au moins élire quelques-uns d'eux, Nonces à la Diète; que Sa Majesté avait serment à eux, aussi bien qu'à toute la République; que la République avait aussi réadmis les Dissidents à l'activité, puisque à la dernière Confédération General ils avoient désigné Mess[ie]rs Charles d'Unruh, Holnick, Szowski²², et Ernest Bojanowski comme Résidents ad Latus Regium et qu'elle les autorise en même temps de faire à la Diète du couronnement la fonction de Nonces, mais cela leur aussi été refuse par les Catholiques, qui ont dit qu'alors on y avait été obligé à cause qu'il avait peu de Nonces. [*Ponieważ katolicy absolutnie odmówili przyjęcia tego projektu, dysydenci prosili, aby przynajmniej wybrali niektórych z nich na posłów na sejm; Jego Wysokość przysiągł im to tak samo jak całej Rzeczypospolitej, że Rzeczpospolita przywróciła do działalności także innowierców, gdyż na ostatniej konfederacji generalnej mianowała panów Karola Unruhga, Holnicka, Szowskiego [stolnik wschowski – M. S.] i Ernesta Bojanowskiego rezydentami ad Latus Regium, a jednocześnie upoważniła ich do pełnienia funkcji poselskich na sejmie koronacyjnym, czego jednak odmówili im także katolicy, twierdząc, że byli do tego zmuszeni, gdyż posłów było niewielu*].

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

The British Library, Add MS 28944

The National Archives (Kew) London, State Paper 88/116, k. 235.

Źródła drukowane

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018.

Opracowania

Anusik Z., *Karol XII*, Wrocław 2006.

Dygdała J., *Kwestia dysydencka w Rzeczypospolitej doby bezkrólewia 1733 roku*, „Zapiski Historyczne” 1997, nr , z. 4.

Dygdała J., *Saskie próby infiltracji środowiska szlacheckiego podczas bezkrólewia 1733 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 2003, R. 110, z. 4.

²² Tu błędnie zapisana nazwa urzędu – stolnik wschowski, co zostało wyjaśnione w innym miejscu.

- Glabisz G., *Pacyfikacja województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1735*, „Wiek Stare i Nowe” 2016, t. 11 (16).
- Glabisz G., *Sejmik wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022.
- Glabisz G., *Województwa poznańskie i kaliskie w bezkrólewiu 1733 roku*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2013.
- Kamieński A., *Dzieje czterech pokoleń ewangelickiej rodziny Unrugów w Wielkopolsce (1597–1736). Między obroną interesów protestantyzmu a lojalnością wobec Rzeczypospolitej*, „Czasy Nowożytne” 2018, t. 31.
- Kamieński A., *Uznanie królewskiego statusu Prus przez uczestników pierwszej fazy wojny północnej (1700–1703)*, „Czasy Nowożytne” 2011, nr 24.
- Kriegseisen W., *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej*, Warszawa 1996.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2.
- Staszewski J., *August II Mocny*, Wrocław 1998.
- Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- Wićko D., *Początek szwedzkiej interwencji w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu 1701 roku*, „Rocznik Lituanistyczny” 2019, t. 5.
- Zwierzykowski M., *Kwestie religijne w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, w: *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009.
- Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego 1696–1732*, Poznań 2010.

Netografia

http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html, (18.06.2022).

STRESZCZENIE

Nieznane dokumenty dotyczące sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z 1701 i 1735 r. w londyńskich zbiorach archiwalnych. Edycja źródłowa

Odnalezione w londyńskich instytucjach naukowych rękopiśmienne dokumenty związane są z niezwykle burzliwymi okresami w dziejach szlacheckiej Rzeczypospolitej. Instrukcja, a w zasadzie punkty z sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z 1701 r. są związane z początkową fazą Wielkiej Wojny Północnej, która zmieniła układ sił w Europie Środkowo-Wschodniej. Analizowany sejmik został zerwany, a mimo to upubliczniono wyniki jego prac właśnie w formie punktów. Znany polskim historykom dokument nieco odbiega od tego, który znajduje się w londyńskich

zbiorach, a różnic, na tym etapie badań, nie jesteśmy w stanie wyjaśnić. Drugi dokument dotyczy tego samego sejmiku, ale z 1735 r., okresu równie burzliwego jak poprzedni. Ty razem była to tzw. wojna o sukcesję polską. Choć sama instrukcja z tego zjazdu szlacheckiego jest znana to mało wiadomo o przebiegu samego sejmiku. Odnaleziona relacja dotyczy jego obrad, a bardziej szczegółowo, stosunków między dysydentami a katolikami. Z rękopiśmiennej relacji wynika, że w trakcie sejmiku doszło do ostrej wymiany zdań między zwalczającymi się obozami religijnymi, a innowiercy zagrozili nawet zerwaniem sejmiku i rzeczywiście wyszli z obrad, co jednak nie spowodowało zaprzestania obrad zjazdu szlacheckiego. Oba analizowane dokumenty nie są znane polskiej historiografii i na pewno wzbogacą naszą dotychczasową wiedzę dotyczącą funkcjonowania sejmików w Wielkopolsce. Edycja odnalezionych dokumentów jest także dopełnieniem prowadzonych badań nad dziejami sejmiku poznańskiego i kaliskiego w XVIII w.

SUMMARY

Unknown Documents Concerning the Regional Council of the Poznań and Kalisz Voivodships from 1701 and 1735 in the London Archival Collection. Source Edition

Manuscripts documents found in London scientific institutions are connected with extremely turbulent periods in the history of the Republic of Poland. The instructions, or in fact the points from the 1701 local council of the Poznań and Kalisz provinces, are related to the initial phase of the Great Northern War, which changed the balance of power in Central and Eastern Europe. The analyzed local council was break off, but its results were made public precisely in the form of points. The document known to Polish historians differs slightly from the one in the London collection, and the differences, at this stage of research, we are not able to explain. The second document concerns the same local council, but from 1735, a period as turbulent as the previous one. This time it was the so-called War of the Polish Succession. Although the instructions of this convention of noblemen are known, little is known about the course of the meeting itself. The found account concerns its proceedings, and more specifically, the relations between dissidents and Catholics. The manuscript account shows that in the course of the local council there were sharp exchanges between the opposing religious camps, and the dissenters even threatened to break off the meeting and indeed walked out of the proceedings, which, however, did not cause the cessation of the council. Both analysed documents are unknown to Polish historiography and will certainly enrich our current knowledge on the functioning of local councils in Wielkopolska. The edition of the discovered documents also complements the research carried out into the history of the local councils of Poznań and Kalisz in the 18th century.